

ПРИКОРДОННІ ТЕРИТОРІЇ У КОНТЕКСТІ ОЦІНКИ ЇХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ*

BORDER TERRITORIES IN THE CONTEXT OF THE ASSESSMENT OF THEIR SOCIO-ECONOMIC AND INNOVATION POTENTIAL

Проаналізовано ключові показники соціально-економічного розвитку Сумської області у довоєнний період, які переважно були нижчими, порівняно з іншими регіонами України. Зокрема, за індексом фізичного обсягу валового регіонального продукту, Сумській області належало передостаннє місце в загальному рейтингу. Визначено також низький рівень інноваційного потенціалу регіону, про що свідчить частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок до загального валового регіонального продукту, кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, тощо. Формування політики повоєнного відновлення регіонів України повинно бути спрямоване на кардинальну трансформацію національної економіки, нарощення темпів зростання конкурентних позицій в усіх секторах, а не лише як повернення її до довоєнного рівня.

Ключові слова: прикордонні території, соціально-економічний потенціал, інноваційний потенціал, регіон.

УДК 332.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.11-21>

Савіна Н.Б.¹

д.е.н., професор,
Національний університет
водного господарства
і природокористування

Скиба О.О.²

к.б.н., доцент,
Сумський державний
педагогічний університет
імені А.С. Макаренка

Savina Nataliia

National University
of Water and Environmental Engineering

Skyba Olha

Sumy State Pedagogical University
named after A.S. Makarenko

The key indicators of socio-economic development of the Sumy region in the pre-war period, which were mostly lower compared to other regions of Ukraine, were analyzed. In particular, according to the index of the physical volume of the gross regional product, Sumy Oblast occupied the penultimate place in the overall rating. The low level of innovation potential of the region was also determined, as evidenced by the share of research and development costs to the total gross regional product, the number of employees involved in research and development, etc. The assessment of the orientation of migration processes to a full-scale invasion shows that the Sumy region acted as a donor region both for other regions of Ukraine, in particular large agglomerations, and other states, which "supplied" to their labor markets highly qualified and at the same time relatively inexpensive labor force, while certain branches of the region's economy suffered from a lack of qualified personnel. An analysis of various approaches to post-war recovery was carried out, the key features of which are the identification and consideration in the future of those "pre-war weaknesses" and shortcomings that led to the technological and innovative backwardness and economic weakness of the country as a whole. The formation of the post-war recovery policy of the regions of Ukraine should be aimed at the radical transformation of the national economy, increasing the rate of growth of competitive positions in all sectors, and not only at returning it to the pre-war level. The post-war reconstruction of Ukraine's regions is a complex process that requires significant amounts of investment resources. The goal of post-war recovery is to ensure macroeconomic stability, aimed both at increasing the social welfare of the population and at stimulating the development of all sectors of the economy. The focus of the state regional policy on post-war recovery and stimulation of the economic development of the regions, and most importantly: their further protection from the aggressor country, should be the border regions, as regions that ensure the stability of the rear.

Key words: post-war recovery, border areas, socio-economic potential, innovation potential, region.

Постановка проблеми. Основні соціально-економічні показники розвитку прикордонних регіонів України завжди були нижчими за показники решти регіонів, враховуючи їх територіальну віддаленість від центральних регіонів країни та столиці, як центрів інвестиційної та економічної активності [1; 2]. Повномасштабне вторгнення росії на територію України, прагнення країни-агресора нанести якомога більше втрат людському та економічному потенціалу України, поглибило існуючі диспропорції регіонального розвитку, сприяло масштабній міграції, релокації підприємств з прикордонних територій (тих, які безпосередньо межують з країною-агресором), втраті частини агропромислового комплексу на цих територіях та логістичних зв'язків. Масштаби та наслідки цих процесів для прикордонних територій потребують

постійного моніторингу, оскільки країна-агресор продовжує ввести активні бойові дії та завдавати збитки усім без винятку галузям економіки країни.

Проте, вже сьогодні активно розробляються програми відновлення національної економіки, які переважно будуть реалізовуватися після перемоги нашої держави над країною-агресором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про різні підходи до повоєнного відновлення економіки України. Так, за даними директора Інституту демографії та соціальних досліджень імені Птухи М.Ф., Лібанової Е., післявоєнне відновлення повинно базуватися на різних підходах до різних регіонів України, зокрема до південних територій, до територій наближених до кордонів з обома агресивними сусідами, до відновлення потенціалу західних територій, центральної

* Дослідження проведено в межах наукових проєктів «Організаційно-економічне забезпечення повоєнного сталого розвитку територій на основі інфраструктурно-сервісної методології розвитку інноваційних спільнот», що виконуються за рахунок коштів МОН України

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8339-1219>

² ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1512-9355>

України та окремих метрополісів [3]. За її прогнозами, післявоєнне відновлення буде зосереджене навколо п'яти основних метрополісів країни. Крім того, невід'ємною складовою повоєнного відновлення повинна стати реалізація державної політики щодо повернення вимушених мігрантів для подолання майбутнього дефіциту робочої сили на ринку праці [3].

Тихончук Л. з співавторами та Wójsik W. з співавторами розглядають повоєнне відновлення на основі сталого розвитку, де пріоритетне місце належить відродженню інфраструктури та економіки для подальшого формування передумов для довгострокового сталого зростання на основі стратегії інтегрованого планування на територіальному рівні, з використанням системних підходів для стійких, зелених, розумних та інклюзивних територій [4; 5].

Кіндзерським Ю. запропоновано підходи до повоєнного відновлення промисловості, від якої залежить саме швидкість та якість відновлення економіки країни в цілому. Автор розглядає відновлення як «вікно можливостей» для створення сучасної, конкурентоспроможної промисловості, властивої для індустріально розвинених країн світу [6].

На сьогодні розробляються плани стратегічного повоєнного відновлення прикордонних регіонів України, зокрема у Харківській та Чернігівській областях формуються шляхи подолання наслідків повномасштабної російської збройної агресії, відновлення житлового фонду, об'єктів критичної інфраструктури, активів підприємств та створення умов для розвитку людського потенціалу. Стратегія відновлення та розвитку економіки прикордонної Сумської області на 2022–2024 роки передбачає відновлення регіону за п'ятьма пріоритетними напрямками: безпековий регіон, промисловий комплекс, аграрний сектор, людський потенціал, економічні інновації [7]. Однак, близькість російського кордону, ракетно-бомбові/артилерійські ураження країни-агресора є найбільшим обмежуючим чинником для повноцінного відновлення прикордонних територій та для повернення вимушених переселенців на ці території.

Спільною рисою різних підходів щодо повоєнного відновлення України та її регіонів є розбудова якісно іншої господарської системи, відмінної від довоєнної, яка за всіма показниками поступалася практично всім розвиненим країнам світу. Водночас, віддаючи належне численним напрацюванням з окресленої проблеми, потребує подальшого вивчення та оцінювання соціально-економічного потенціалу прикордонних територій задля розроблення стратегічних сценаріїв їх повоєнного відновлення та збереження їх сталого розвитку.

Мета статті – сформувати систему показників соціально-економічного та інноваційного розвитку

прикордонних територій та здійснити їх оцінку (на прикладі Сумської області), що являється передумовою для формування політики повоєнного відновлення прикордонних територій.

Матеріал та методи дослідження. У роботі використано аналітичний, статистичний методи дослідження, метод системного підходу та порівняльного аналізу. Інформаційною базою дослідження слугувала статистична інформація Державної служби статистики України [8] та Головного управління статистики у Сумській області [9].

Оцінку соціального потенціалу запропоновано проводити за показниками чисельності населення, його природного та міграційного руху, економічний потенціал оцінювати за валовим регіональним продуктом, кількістю діючих суб'єктів господарювання, а інноваційний потенціал – за часткою витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВРП, кількістю промислових підприємств, що впроваджували інновації, витратами на виконання наукових досліджень і розробок, кількістю упроваджених у виробництво видів інноваційної продукції та кількістю працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок. Даний методичний підхід до оцінки показників соціально-економічного та інноваційного потенціалу прикордонних територій апробовано за статистичними даними довоєнного періоду, що пов'язано з призупиненням оприлюднення офіційної статистики в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах повномасштабної війни, питання соціально-економічного розвитку регіонів, які безпосередньо межують з країною-агресором набуло особливого значення, оскільки існували високі ризики втратити території та існуючого потенціалу регіону. Так, Сумська область, яка має спільний кордон з Білгородською, Курською та Брянською областями російської федерації, має найбільшу протяжність державного кордону з країною-агресором серед прикордонних областей України, яка становить 564 км. Прикордонними територіями є 15 територіальних громад області [7].

В день повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, російські війська обстріляли прикордонні населені пункти з артилерії, а потім пішли танками і бронетехнікою по всій протяжності кордону Сумської області, дійшовши і до обласного центру. Станом на 06 березня 2022 року, російські війська на Сіверському і Слобожанському напрямках зайшли в глибину 60–140 км і захопили окремі населені пункти чотирьох районів області: Охтирського, Сумського, Роменського і Конотопського. Деякі з них були окуповані, значна частка – зазнала масштабних руйнувань, інші – почали приймати вимушено переміщених осіб [10]. 11 квітня 2022 року вважається датою деокупації Сумської області

з повним відновленням контролю над державним кордоном в області. Відразу після звільнення населених пунктів області почалося відновлення життя в громадах. І попри те що Сумська область була звільнена від російських окупантів у квітні 2022 року, російські війська не припиняли і не припиняють (станом на лютий 2024 року) регулярно обстрілювати територію прикордонних громад з різних видів озброєння (переважно артилерія та міномети), що призводить до руйнування об'єктів критичної та цивільної інфраструктури та посилення негативних процесів у розвитку цих територій, зокрема: неконтрольований міграційний рух населення, згорання економічної активності, закриття виробництва, зростання безробіття, тощо.

Слід зазначити, що з початку 2021 року у результаті проведення адміністративно-територіальної реформи змінився й адміністративно-територіальний устрій Сумської області. До її початку, в області існувало 18 районів та 7 міст обласного підпорядкування. А з 2021 року в області нараховувалося 5 районів – Сумський, Охтирський, Роменський, Конотопський та Шосткинський, 51 територіальна громада, 15 міст, 20 селищ міського типу та 1455 сільських населених пунктів [11]. Відповідно й змінилися особливості демографічної ситуації в новоутворених районах. У розрізі адміністративно-територіальних одиниць найбільша чисельність населення була зосереджена в м. Суми та Сумському районі, а найменша чисельність реєструвалася у новоствореному Роменському районі.

До початку повномасштабного вторгнення, чисельність наявного населення Сумської області становила 1035,7 тис осіб (станом на 01 січня 2022 року) з вираженою перевагою частки міського населення (69,8%), над сільським (30,2%) (табл. 1).

Тобто за один рік відбулось загальне скорочення наявного населення на 17,8 тис. осіб, що було пов'язано переважно зі змінами природних та міграційних складових демографічного розвитку регіону.

Загальний коефіцієнт природного приросту (скорочення) населення Сумської області у

2021 році становив -14,8% та був найвищим за період 2013–2021 рр. Сумська область і до повномасштабного вторгнення належала до міграційно активних регіонів України. Впродовж 2013–2021 рр. (крім 2016 року) в області спостерігався показник від'ємного загального коефіцієнту міграційного приросту (скорочення) (рис. 1).

Аналіз спрямованості міграційних процесів до повномасштабного вторгнення засвідчив, що Сумська область виступала регіоном-донором як для інших регіонів України, зокрема великих агломерацій, так і інших держав, що «постачала» на їхні ринки праці висококваліфіковану і водночас відносно недорогу робочу силу, тоді як певні галузі економіки регіону потерпали від нестачі кваліфікованих кадрів [12; 13]. Таке зменшення людських ресурсів регіону та втрат його інтелектуального потенціалу безперечно призводило до зменшення соціально-економічних можливостей розвитку області.

Станом на травень 2023 року в області було зареєстровано 82,8 тис. внутрішньо-переміщених осіб, з яких понад 55 тис. осіб були внутрішньо обласними переселенцями з безпосередньо прикордонних громад, на яких веліся (ведуться) бойові дії, у тому числі 21,8 тис. дітей [14].

Найбільша кількість внутрішньо-переміщених осіб була з Харківської (10 тис. осіб) та Донецької (9 тис. осіб) областей. Наполовину менша частка внутрішньо-переміщених осіб була з Луганської області (5 тис. осіб). Також були зареєстровані внутрішньо-переміщені особи з Київської (1,8 тис. осіб), Запорізької (1 тис. осіб), Чернігівської (781 особа) та Херсонської (545 осіб) областей. Порівняно з іншими регіонами України, Сумська область є менш популярною серед внутрішньо-переміщених осіб, більшість яких намагалася зосередитися в агломераціях з високим рівнем соціально-економічного розвитку з вищою можливістю працевлаштування та соціалізації [14].

Показником економічного розвитку регіонів України, який характеризує результат виробничої діяльності в межах економічної території

Таблиця 1

Чисельність населення Сумської області, (осіб)

	станом на 1 січня 2021 р.		станом на 1 січня 2022 р.	
	Наявне населення	Постійне населення	Наявне населення	Постійне населення
Сумська область	1053452	1051260	1035772	1033580
Сумський район	440618	439913	434316	437467
м. Суми	259660	258858	256474	255672
Конотопський район	198238	197546	194408	193716
Охтирський район	122146	121625	120107	119586
Роменський район	109658	109107	107509	106958
Шосткинський район	182792	183069	179432	179709

Джерело: складено за даними [9]

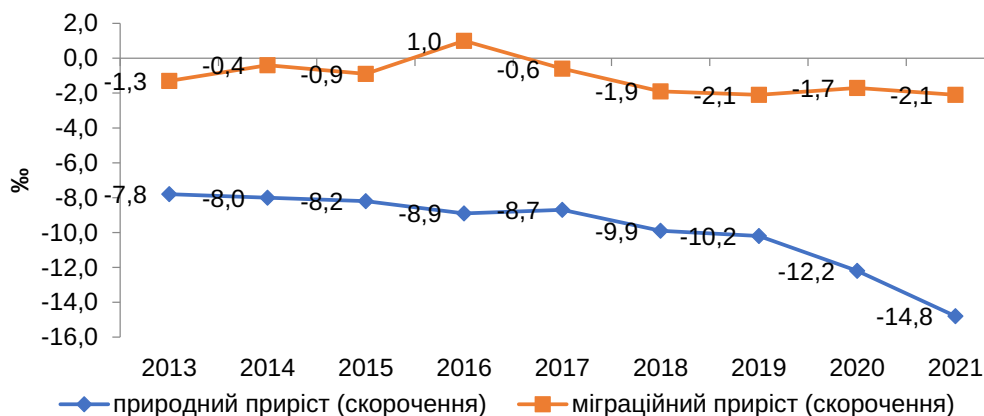

Рис. 1. Природний та міграційний прирости (скорочення) населення Сумської області, (на 1000 наявного населення)

Джерело: побудовано за даними [9]

регіону і вимірюється сукупною вартістю товарів та послуг, виготовлених для кінцевого використання є валовий регіональний продукт (ВРП) [15]. За індексом фізичного обсягу ВРП у 2021 році, Сумська область (99,1%) значно відставала від інших регіонів, зокрема Миколаївської (108,7%) Львівської (106,7%), Тернопільської (106,7%) та Кіровоградської (105,8%) областей з найвищим його значенням. Області північно-східного регіону України (Чернігівська (102,4%), Полтавська (100,2%), Харківська (101,1%)), з якими межує Сумська область, також мали вищі індекси фізичного обсягу ВРП, а серед прикордонних областей, знаходилась на передостанньому місці після Волинської області (92,5%).

Найбільша частка у формуванні загального валового регіонального продукту за 2021 рік

належала таким регіонам України, як м. Київ (23,4%), Дніпропетровська (10,7%) та Харківська (5,9%) області. Дещо меншу частку у загальному ВРП займали Львівська (5,4%), Київська (5,3%) Донецька (5,2%) та Одеська (5,0%) області. Частка ВРП Сумської області у загальному підсумку становила 1,9% від сумарного по країні. Рівень валового регіонального продукту в 2021 році по Сумській області мав тенденцію до зростання і становив 105254 млн грн, що на 24822 млн грн було більше, ніж у 2020 році (рис. 2).

Аналогічна ситуація простежувалася і з показником валового регіонального продукту з розрахунку на одну особу (105254 грн), який також збільшився на 24945 грн за даний період.

Регіон завжди мав високий промисловий та сільськогосподарський потенціали. Загальновідомо,

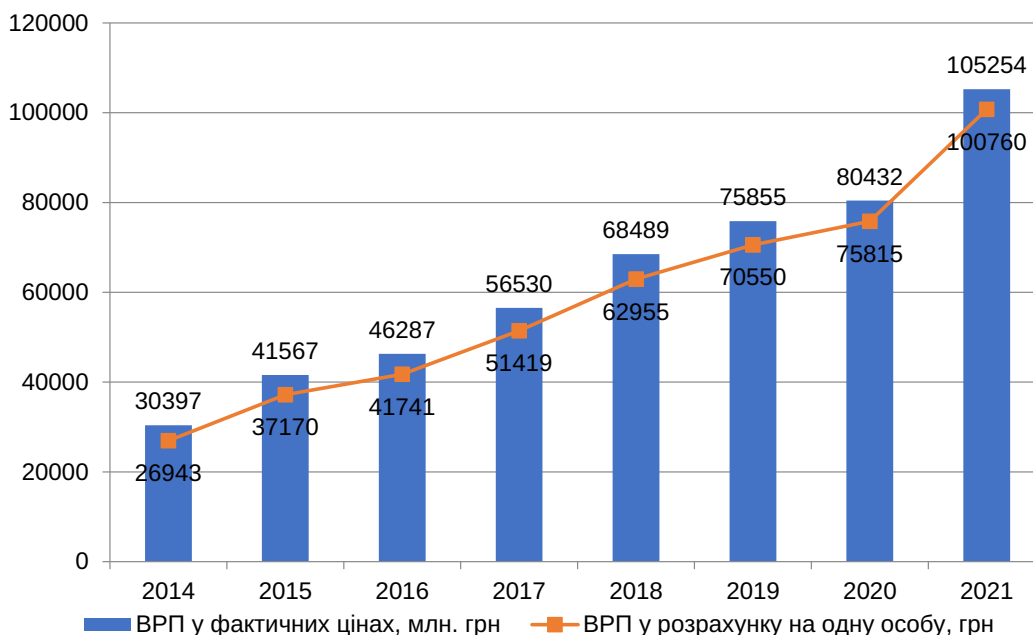

Рис. 2. Динаміка валового регіонального продукту, Сумська область

Джерело: побудовано за даними [8]

що саме промислового сектору економіки належить провідна роль у формуванні фінансової основи для забезпечення сталого економічного розвитку регіонів.

Загальна кількість діючих суб'єктів господарювання Сумської області у довоєнний період (2021 рік) становила 41739 одиниць, з яких було 6132 підприємств. Не зважаючи на те, що 2021 рік був періодом жорстких карантинних обмежень, пов'язаних з пандемією COVID-19, кількість підприємств в області збільшилася на 36 одиниць, у тому числі на 3 великі та 12 середніх підприємств відповідно, порівняно із 2020 роком. Найбільша частка підприємств була зареєстрована у сфері торгівлі (23,2%). Частка підприємств у сфері сільськогосподарського, лісового та рибного господарства становила 20,1%, промисловості – 16,2%.

В умовах повномасштабної війни, сільське господарство продовжує залишатись провідною галуззю економіки регіону, від якої залежить рівень та якість життя населення. На території області збережено природний та ресурсний потенціал для розвитку агропромислового комплексу. В області нараховується 392 сільськогосподарські підприємства різних форм власності, понад 170 підприємств харчової та переробної галузі, зареєстровано 1072 фермерські господарства, 48 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та 127 тис. домогосподарств [7].

В цілому характеризуючи потенціал Сумської області, внаслідок бойових дій, частина підприємств регіону зазнала руйнувань та різного ступеня пошкодження (зокрема інфраструктури, обладнання та устаткування, тощо). Через це, повний обсяг виробничого процесу, у тому числі через порушення логістики (постачання та/чи збуту продукції), складності отримання та виконання експортних контрактів, на тривалий час став неможливим [7].

Визначальною особливістю національного господарства є інноваційність національної економіки. Адже саме інноваційний потенціал забезпечує

економічне зростання країни, її обороноздатність та конкурентоспроможність у світовому просторі [16; 17]. Ключова роль інноваціям, швидкості та масштабу їх впровадження буде належати і в повоєнному відновленні національної економіки задля подолання її технологічної відсталості [16]. Частка валових витрат на інноваційну діяльність до загального ВВП України у довоєнний період (2010–2022 рр.) постійно зменшувалась з 0,75% у 2010 році до 0,29% у 2021 році відповідно (рис. 3). У 2022 році спостерігалось незначне підвищення наукоємності ВВП на 0,04% відносно 2021 року.

Для порівняння, середня частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП країн ЄС-28 знаходилась на рівні 2,12%. Вище за середнє значення наукоємності ВВП було в Швеції (3,32%), Австрії (3,17%), Данії (3,03%), Німеччині (3,13%), Фінляндії (2,75%), Бельгії (2,76%), Франції (2,02%) [15].

Про низький рівень інноваційного потенціалу Сумської області свідчать її інноваційні показники (табл. 2). Зокрема, частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок до загального ВВП регіону постійно зменшувалась з 1,4 % у 2014 році до 0,05% у 2019 році відповідно.

Частка кількості промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси), в загальній кількості промислових підприємств в Сумській області у 2019 році становила 13,1%, що на 2,3% було менше, порівняно із показниками 2017 року. Кількість упроваджених у виробництво видів інноваційної продукції становила 201 одиниця, що на 17 одиниць було менше, порівняно з 2017 роком (табл. 2). Проте, кількість упроваджених у виробництво нових технологічних процесів (285 одиниць) за два роки збільшилася на 60 одиниць. Зниження показників інноваційної діяльності може бути пов'язано зі зменшенням на 725 працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок (913 осіб у 2019 році, проти 1638 осіб у 2017 році). Причому, кількість осіб, які мали науковий ступінь доктора

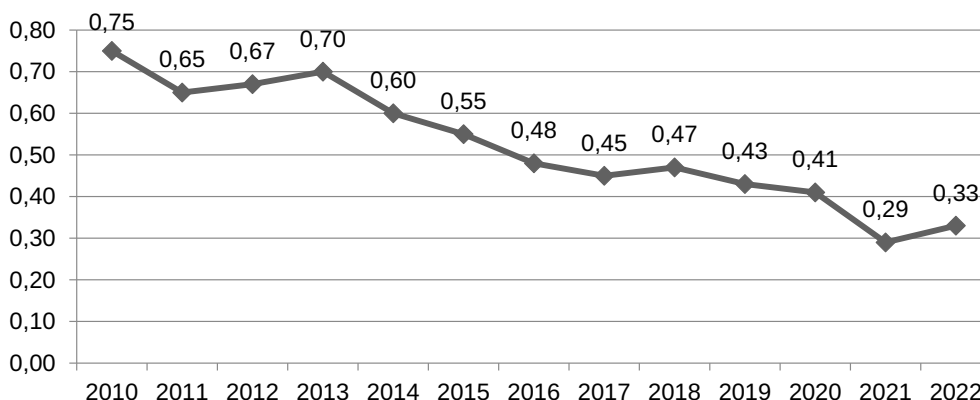

Рис. 3. Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП, %

Джерело: побудовано за даними [15]

Інноваційні показники Сумської області

Роки	Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації від загальної кількості промислових підприємств, %	Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, од.	Витрати на виконання наукових досліджень і розробок, усього, тис. грн	Кількість упроваджених видів інноваційної продукції (товарів, послуг), од.	Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВРП, %
2010	16,2	2482	25475,2	346	0,1
2011	16,0	3600	54928,1	276	0,2
2012	16,8	3351	142898,8	378	0,6
2013	13,2	3228	43239,5	172	0,2
2014	12,3	3022	422756,4	192	1,4
2015	19,0	2482	43030,6	177	0,1
2017*	15,4	2081	39477,2	217	0,7
2019*	13,1	913	37604,7	201	0,05

* – періодичність проведення державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності промислового підприємства змінена з «річної» на «один раз на два роки», починаючи з 2015 року [9]

Джерело: складено за даними [9]

наук у 2019 році зменшилася у 2 рази, порівняно із показниками 2017 року.

Витрати підприємств на інновації становили 876689,7 тис. грн, з них 37604,7 тис. грн було спрямовано на реалізацію наукових досліджень і розробок. Фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств здійснювалося переважно за рахунок їх власних коштів (66,6% від загального обсягу витрат). Частка коштів з державного бюджету, витрачених на інновації становила 32,2% від загального обсягу витрат.

Внаслідок бойових дій в Сумській області зазнали руйнувань понад 3 000 об'єктів інфраструктури, з яких 40 закладів охорони здоров'я (з них 2 було зруйновано вщент). За попередніми розрахунками, збитки від руйнації лікарень становлять близько 60 мільйонів гривень, а пошкоджених закладів охорони здоров'я – 13 мільйонів гривень. Орієнтовна сума, необхідна для відновлення лікарняних закладів регіону, становить близько 1,1 млрд грн [7]. Проте, сума завданих збитків не є остаточною (як і сума для відновлення медичної інфраструктури), оскільки регіон регулярно потерпає від обстрілів з боку росії, особливо його прикордонних громад.

У Законі України «Про засади державної регіональної політики» визначено чотири функціональні типи територій: території відновлення, регіональні полюси зростання, території з особливими умовами для розвитку та території сталого розвитку [18]. У Сумській області 17 територіальних громад чотирьох районів (Шостинського, Охтирського, Сумського та Конотопського) внесені Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України до переліку територій,

на яких ведуться (велися) бойові дії [19]. Тобто територіальні громади Сумської області будуть в фокусі державної регіональної політики на період до 2027 року щодо їх відновлення та стимулювання розвитку як прикордонні регіони та прикордонні регіони у несприятливих умовах за типом функціональних територій [20].

Однак, відновлення та розбудова більшості секторів національної економіки прикордонних регіонів буде відбуватися після перемоги нашої країни. Проте, вже сьогодні потрібно аналізувати та врахувати у майбутньому ті «довоєнні слабкі сторони» та недоліки, що призвели до економічної слабкості, технологічної та інноваційної відсталості держави, порівняно з країнами ЄС. Крім того, повоєнне відновлення не повинно розглядатись як лише повернення економіки до довоєнного рівня, а має бути спрямоване на кардинальну її трансформацію, нарощення темпів зростання конкурентних позицій в усіх секторах.

Висновки. В умовах повномасштабної війни наша держава втрачає людські, економічні, природні ресурси, інфраструктуру, виробничі потужності. Все це впливає на зниження рівня конкурентоспроможності в цілому. Бойові дії також поглиблюють та загострюють існуючі диспропорції регіонального розвитку, зокрема прикордонних територій (тих, які безпосередньо межують з країною-агресором). Сумська область, як прикордонний регіон, який має найбільшу протяжність державного кордону з країною-агресором, у довоєнний період мала відносно нижчі ключові показники соціально-економічного розвитку, порівняно з іншими регіонами України.

Пріоритетним завданням вже на сьогодні є

розробка та реалізація політики повоєнного відновлення регіонів України, яка повинна базуватися на оцінюванні динаміки показників соціально-економічного та інноваційного потенціалу. Програми повоєнного відновлення повинні спрямовуватися на кардинальну трансформацію національної економіки (створення нової моделі), заснованої на засадах інноваційного розвитку, нарощення темпів зростання конкурентних позицій в усіх секторах, а не тільки на її повернення до довоєнного рівня.

Повоєнне відновлення регіонів України являє собою складний процес, який вимагає значних обсягів інвестиційних ресурсів. Метою повоєнного відновлення є забезпечення макроекономічної стабільності, спрямованої як на підвищення соціального добробуту населення, так і на стимулювання розвитку усіх секторів економіки. В фокусі державної регіональної політики щодо повоєнного відновлення та стимулювання економічного розвитку регіонів, а головне: подальшого їх захисту від країни-агресора, повинні бути прикордонні регіони, як регіони, що забезпечують стійкість тилу.

Подальші дослідження будуть спрямовані на оцінку складових інноваційного потенціалу як частини економічного потенціалу задля підвищення конкурентоспроможності регіону, раціонального використання його ресурсів для відтворення національної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Притула Х.М., Калат Я.Я., Кирик І.М. Виклики розвитку прикордонних територій в контексті здійснення реформи децентралізації. *Регіональна економіка*. 2019. № 2. С. 79–89.
2. Барановський М.О., Барановська О.В. Прикордонні території України в нових координатах регіональної політики (кейс Сумської та Чернігівської областей). Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «восьми сумські наукові географічні читання». 2023. С. 31–36.
3. Післявоєнне відновлення України сконцентрується довкола 5 метрополісів, – Лібанова. *Textu.org.ua*: сайт. URL: <https://textu.org.ua/fragments/110474/pislyavoyenne-vidnovlennya-ukrayiny-skonzentruetsya-dovkola-5-metropolisiv-libanova/>
4. Тихончук Л.Х., Маланчук Л.О., Антонова С.Є. та ін. Сучасний стан України в умовах війни: інформаційна політика, територіальні громади : монографія. Рівне : НУВГП, 2023. 388 с.
5. Wójcik, W., Savina, N., Kovshun, N., Adikanova, S., Akbarova, G. Risk Assessment as a Decision-Making Tool in the Field of Public Health and Environment. *Journal of Ecological Engineering*. 2023. № 24(8). P. 271–276.
6. Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. *Економічний аналіз*. 2022. № 32(2). С. 101–117. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2022.02.101>
7. Стратегія відновлення та розвитку економіки Сумської області на 2022–2024 роки. сайт. URL: https://sm.gov.ua/images/docs/2022/strategia_2022-2024.pdf?fbclid=IwAR2cDzrh5ubI3OjjiTvF9W0f3Vt75UrJbBH3mN_Q5PajCHkvi35AUsmhrPo
8. Державна служба статистики України. Сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Головне управління статистики у Сумській області. Сайт. URL: <http://sumy.ukrstat.gov.ua/>
10. Рік визволення. Сумщина. *Український інститут національної пам'яті*: сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vyzvoleni-regiony-materialy-do-richnyci-deokupaciyi/rik-vyzvolennya-sumshchyna>
11. Про утворення та ліквідацію районів. Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 р. № 807-IX. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/T200807?an=1>
12. Світайло Н. Комплексний портрет працевдатного населення працездатних територій Сумської області: соціальні аспекти: колективна монографія. Суми, 2020. 198 с.
13. Libanova, E.M., Pozniak, O.V., & Tsymbal, O.I. Scale and consequences of forced migration of the population of Ukraine as a result of armed aggression of the russian federation. *Demography and Social Economy*. 2022. 48(2), 37–57. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>
14. На Сумщині зареєстровано майже 83 тис. переселенців. *Суспільне*: сайт. URL: <https://susplilne.media/476752-na-sumsini-zareestrovano-majze-83-tisaci-pereselenciv/>
15. Писаренко Т.В., Куранда Т.К. та ін. Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2022 році: науково-аналітична доповідь. Київ, 2022. С. 24.
16. Давимука С.А. Інноваційний імператив стратегії відбудови України. *Регіональна економіка*. 2023. № 3(109). С. 5–17. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-3-1>
17. Белялов Т.Е. Інноваційний розвиток підприємництва в умовах війни та в післявоєнний період. *Проблеми інтеграції освіти, науки та бізнесу в умовах глобалізації*. Київський національний університет технологій та дизайну: 2022. сайт. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20218/1/PIONBUG_2022_P066-067.pdf
18. Про засади державної регіональної політики. Закон України від 05.02.2015 р. 56-VIII. *Законодавство України*. сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
19. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією. Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 р. № 309. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE39004>
20. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

REFERENCES:

1. Pritula H.M., Kalat Ya.Ya., Kirik I.M. (2019). Vikliki rozvitku prikordonnih teritorij v konteksti zdijsnennya reformi decentralizaciyi [Challenges of the development of border areas in the context of the implementation of the decentralization reform]. *Regionalna ekonomika*. № 2. P. 79–89. [in Ukrainian]
2. Baranovskij M.O., Baranovska O.V. (2023). Prikordonni teritoriyi Ukrayini v novih koordinatah regionalnoyi politiki (kejs Sumskoyi ta Chernigivskoyi oblastej) [Border territories of Ukraine in the new coordinates of regional policy (the case of Sumy and Chernihiv regions)]. Materiali Vseukrayinskoyi naukovoyi konferenciyi «vosmi sumski naukovi geografichni chitannya». P. 31–36. [in Ukrainian]
3. Pislyavoyenne vidnovlennya Ukrayini skoncentruyetsya dovkola 5 metropolisiv, – Libanova [The post-war reconstruction of Ukraine will be concentrated around 5 metropolises, – Libanova]. *Textu.org.ua*. Available at: <https://textu.org.ua/fragments/110474/pislyavoyenne-vidnovlennya-ukrayiny-skoncentruyetsya-dovkola-5-metropolisiv-libanova/> [in Ukrainian]
4. Tihonchuk L.H., Malanchuk L.O., Antonova S.Ye. ta in. (2023). Suchasnij stan Ukrayini v umovah vijni: informacijna politika, teritorialni gromadi: monografiya [The current state of Ukraine in the conditions of war: information policy, territorial communities: monograph]. Rivne : NUVGP, 388 p. [in Ukrainian]
5. Wójcik, W., Savina, N., Kovshun, N., Adikanova, S., Akbarova, G. (2023). Risk Assessment as a Decision-Making Tool in the Field of Public Health and Environment. *Journal of Ecological Engineering*, 24(8), 271–276.
6. Kindzerskij Yu. (2022). Povoyenne vidnovlennya promislovosti ukrajini: vikliki ta osoblivosti politiki [Post-war restoration of Ukrainian industry: challenges and policy features]. *Ekonomichnij analiz*, 32(2), 101–117. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2022.02.101> [in Ukrainian]
7. Strategiya vidnovlennya ta rozvitku ekonomiki Sumskoyi oblasti na 2022–2024 roki. sajt. Available at: https://sm.gov.ua/images/docs/2022/strategia_2022-2024.pdf?fbclid=IwAR2cDzrh5ubI3OjjiTvF9W0f3Vt75UrJbBH3mN_Q5PajCHkviI35AUsmhrPo [in Ukrainian]
8. Derzhavna sluzhba stitistiki Ukrayini [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]
9. Golovne upravlinnya statistiki u Sumskij oblasti [Main Department of Statistics in the Sumy Region]. Available at: <http://sumy.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]
10. Rik vizvolennya. Sumshina [The year of liberation. Sumy Region]. *Ukrayinskij institut nacionalnoyi pam'yati*: sajt. Available at: <https://uinp.gov.ua/informaciyi-materialy/vyzvoleni-regiony-materialy-do-richnyci-deokupaciyi/rik-vyzvolennya-sumshchyna> [in Ukrainian]
11. Pro utvorennya ta likvidaciyu rajoniv [About formation and liquidation of districts]. Postanova Verhovnoyi Radi Ukrayini vid 17.07.2020 r. № 807-IX. *Zakonodavstvo Ukrayini*. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/view/T200807?an=1> [in Ukrainian]
12. Svitajlo N. (2020). Kompleksnij portret pracezdatnogo naselennya pracenadliskovih teritorij Sumskoyi oblasti: socialni aspekti: kolektivna monografiya [A comprehensive portrait of the working-age population of the labor-surplus territories of the Sumy region: social aspects: a collective monograph]. Sumy, 198 p.
13. Libanova, E.M., Pozniak, O.V., & Tsymbal, O.I. (2022). Scale and consequences of forced migration of the population of Ukraine as a result of armed aggression of the Russian federation. *Demography and Social Economy*, 48(2), 37–57. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>
14. Na Sumshini zareyestrovano majzhe 83 tis. pereselenciv. *Suspilne*: sajt [Almost 83,000 displaced persons are registered in Sumy Region]. Available at: <https://suspilne.media/476752-na-sumsini-zareestrovano-majze-83-tisaci-pereselenciv/> [in Ukrainian]
15. Pisarenko T. V., Kuranda T. K. (2022). Naukova ta naukovo-tehnichna diyalnist v Ukrayini u 2022 roci: naukovo-analitchna dopovid [Scientific and scientific and technical activity in Ukraine in 2019: scientific and analytical report]. Kyiv, p. 24. [in Ukrainian]
16. Davimuka S. A. (2023). Innovacijnij imperativ strategiyi vidbudovi Ukrayini [The innovative imperative of the reconstruction strategy of Ukraine]. *Regionalna ekonomika*. № 3(109). P. 5–17. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-3-1> [in Ukrainian]
17. Byelyalov, T. E. Innovacijnij rozvitok pidpriyemnictva v umovah vijni ta v pislyavoyennij period [Innovative development of entrepreneurship in the conditions of war and in the post-war period]. Problemi integraciyi osviti, nauki ta biznesu v umovah globalizaciyi. Kiyivskij nacionalnij universitet tehnologij ta dizajnu: 2022. Available at: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20218/1/PIONBUG_2022_P066-067.pdf [in Ukrainian]
18. Pro zasadi derzhavnoyi regionalnoyi politiki [About the basics of state regional policy]. Zakon Ukrayini vid 05.02.2015 r. 56-VIII. *Zakonodavstvo Ukrayini*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> [in Ukrainian]
19. Pro zatverdzhennya Pereliku teritorij, na yakih vedutsya (velisy) bojovi diyi abo timchasovo okupovanih Rosijskoyu Federaciyeyu [On approval of the List of territories on which hostilities are (were) conducted or temporarily occupied by the Russian Federation]. Nakaz Ministerstva z pitan reintegraciyi timchasovo okupovanih teritorij Ukrayini vid 22.12.2022 r. № 309. *Zakonodavstvo Ukrayini*: sajt. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/RE39004> [in Ukrainian]
20. Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi strategiyi regionalnogo rozvitku na 2021–2027 roki [On approval of the State Strategy of Regional Development for 2021–2027]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 05.08.2020 r. № 695. *Zakonodavstvo Ukrayini*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]